

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology
Educational sciences, Social and Cultural studies

چیستی تکلیف و انواع آن^۱

زهرا وقاری زمهریر* - مقصود امین خندقی (مسئول مکاتبات) - محمود سعیدی رضوانی - مرضیه موحدی محصل طوسی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه فردوسی مشهد Zahra.curriculum.student@gmail.com

۲- دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد aminkhandaghi@um.ac.ir

۳- دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد saeedy@um.ac.ir

۴- استادیار جامعه المصطفی العالمیه مشهد m.movahhedi@yahoo.com

چکیده

تربیت دینی یکی از مسائل مهم در قلمرو تربیت است و از آنجا که پژوهش‌های مختلف در جهت بررسی آسیب‌ها و چالش‌های تربیت دینی حاکی از آن است که بیشترین آسیب‌های تربیت دینی ناشی از رویکردهای حاکم بر آن است. لذا پژوهنده در جهت رفع چالش‌های مطرح در حوزه تربیت دینی رویکرد وظیفه‌گرا که در منابع دینی مورد تأکید بوده است به عنوان رویکرد مطلوب در تربیت دینی در نظر گرفته است. براین اساس پژوهش حاضر با هدف شناسایی، بحث و بررسی پیرامون تعریف‌های تکلیف و انواع آن از دیدگاه اندیشمندان و صاحب‌نظران حوزه دین انجام شد. مبحث تکلیف از دیرباز یکی از حوزه‌های مهم در دین بوده است؛ از این‌رو، در طی سالیان متمادی، پژوهشگران گوناگون به بحث و بررسی و مفهوم‌پردازی و ارائه تعریف در این زمینه پرداخته‌اند. مقاله حاضر در راستای آشنایی با مفاهیم و تعریف‌های متنوع تکلیف دینی، آنها را مورد بحث و بررسی قرار داده است. به منظور تحلیل ادبیات انجام شده از مطالعه اسناد کتابخانه‌ای از روش تحلیل اسنادی استفاده گردید. طبقه‌بندی و تحلیل انجام شده روی تعریف‌های ارائه شده نشان داد صاحب‌نظران قلمرو تعلیم و تربیت هر یک به فراخور برداشت و ذهنیت‌های خود تعریف‌ها و توضیح‌هایی را ارائه داده‌اند که نوعی مفهوم تکلیف و تکلیف‌گرایی از آنها مستفاد می‌شود. طبق بررسی انجام شده مفاهیم «مشقت و دشواری»، «الزام والتزام»، «امر»، «اراده»، «اختلاف رتبه» و «قید ابتدائاً» از بیشترین بسامد در تعاریف برخوردار بود. در بخش بعد انواع تکلیف به اعتقاد و عمل، نظری و عملی، عقلی و شرعی، الزامی و غیر الزامی، فردی و اجتماعی دسته‌بندی شد.

^۱- این مقاله مستخرج از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه فردوسی مشهد و مورد حمایت پژوهشگاه مطالعات اسلامی این دانشگاه می‌باشد.

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

واژه‌های کلیدی: تکلیف نظری و عملی، تکلیف عقلی و شرعی، تکلیف الزامی و غیر الزامی، تکلیف فردی و اجتماعی

مقدمه

سخن گفتن از تربیت دینی، تلاش برای پاسخ گفتن به مسأله‌ای در قلمرو تربیت است و از آن‌جا که انسان موضوع تربیت و موجودی اثرگذار و اثرپذیر و دارای قدرت اختیار، انتخاب و اراده آزاد است، برای شکوفایی و به فعلیت رسیدن قوا و استعدادها فطری‌اش، نیاز به تربیت دارد و تنها تربیت دینی است که می‌تواند نیازهای مختلف او را تأمین و زمینه تکامل همه جانبه او را فراهم نماید (حسنی، ۱۳۸۰: ۲). طبق سخنان امام خمینی (ره) نیز تعلیم و تربیت به معنای شکوفایی فطرت انسان است و این معنی از تربیت با بعد معنوی انسان ارتباط منطقی دارد، یعنی بعد معنوی انسان و ابعاد دیگر وجود او که در قلمرو و ابعاد فطرت سرشته شده است، تنها از طریق تعلیم و تربیت دینی رشد و شکوفایی پیدا می‌کند (همان: ۳). با وجود اهمیت تربیت دینی نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن است که در این عرصه موفقیت چشم‌گیری حاصل نشده است. حاصل نقدهای صاحب‌نظران و نویسندگان در حوزه تربیت دینی نشان می‌دهد که نظام تربیتی فعلی با تأکید صرف بر عینیت و ظواهر مانع کسب تجربیات سودمند و سازنده یادگیری در این زمینه شده و منجر به صدمه‌ای جبران‌ناپذیر بر پیکره تربیت دینی عموماً و تربیت دینی در نظام آموزش رسمی خصوصاً و انحراف جدی از اهداف والای آن می‌شود (موحدی محصل و همکاران، ۱۳۹۲) و در نهایت تربیت دینی در نظام آموزش و پرورش ما را به یکی از مؤلفه‌های برنامه درسی پوچ بدل می‌سازد، که به هیچ روی قابل پذیرش نیست (مهرمحمدی و صمدی، ۱۳۸۲). از این‌رو باید به‌طور جدی از تک بعدنگری در تربیت دینی پرهیز و با به‌کارگیری رویکردی که از جامعیت بیشتری برخوردار است، با دقت و ملاحظات بیشتری، همه ابعاد و جنبه‌های مطرح در دین‌داری را مورد توجه قرار داد و برای تربیت دینی طرحی نو در انداخت. در این مسیر باید به جای تأکید بر ایده‌ها و الگوهای برگرفته از منابع غیراسلامی و غربی، به الگوها و منابع اسلام مراجعه کرد (علم الهدی، ۱۳۸۱). متناسب با بررسی‌های صورت گرفته، رویکرد وظیفه‌گرا که متکی بر انسان‌شناسی مبتنی بر اراده و اختیار انسان و نگاه وظیفه‌ای به انجام کارها و امور و یکی از اصول اساسی در جهت‌بخشی به رفتار و حیات انسانی (هزاوه‌ای و بیرامی، ۱۳۹۴: ۱) است به عنوان یک رویکرد مورد قبول در منابع اسلامی شناخته شد (موحدی محصل و همکاران، ۱۳۹۲)، لذا با توجه به اصل تحول مداوم به عنوان یکی از اصول تربیت اخلاقی و دینی و تأکید آن بر حرکت از پیامدگرایی به تکلیف‌مداری و براساس ویژگی تکلیف‌گرایی و مسئولیت‌پذیری به عنوان یکی از ویژگی‌های اساسی نظام تعلیم و تربیت رسمی

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

عمومی جمهوری اسلامی ایران (سند تحول بنیادین، : ۲۱) و مسئولیت و اختیار انسان به عنوان یکی از مهم‌ترین مبانی تعلیم و تربیت اسلامی (پیش‌نویس طرح کلیات نظام آموزشی و پرورشی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۷، ۱۳-۱۴) می‌توان از رویکرد وظیفه‌گرا جهت استخراج استلزامات تربیت دینی بهره‌گرفت (نساجی زواره، ۱۳۸۸؛ تصدیقی و تصدیقی، ۱۳۸۸؛ کشاورز، ۱۳۸۷؛ رهنما و همکاران، ۱۳۸۵؛ مهرمحمدی و صمدی، ۱۳۸۲؛ کریمی، ۱۳۸۰؛ عصاره، ۱۳۸۰). لذا ضروری است به منظور استفاده از این رویکرد در تربیت دینی ابتدا تعاریف و انواع تکلیف مورد بررسی قرار گیرد و این هدفی است که در پژوهش حاضر دنبال می‌شود.

در منابع مختلف دینی برای وظیفه معادل‌هایی چون: تکلیف، مسئولیت، تعهد، اوامر و نواهی، باید و نباید و حکم در نظر گرفته شده است.

تاریخچه تکلیف

بحث کلامی تکلیف که مقدمات پیدایش آن از نخستین سده اسلامی فراهم شده بود، در واقع، نظریه پردازی برای مسائلی بود که مسلمانان از آغاز با آن آشنایی داشتند. طرح مسایل کلامی، چون: جبر و اختیار و قضا و قدر، از نخستین مقدمات صورت‌بندی نظریه تکلیف به شمار می‌رود. در علوم اسلامی، به تکلیف از منظرهای مختلف توجه شده است. از اواخر سده نخست تا سده چهارم، مقدمات و مبانی نظریه تکلیف، مورد بحث و بررسی مکاتب کلامی قرار داشت. پس از سده چهارم، بحث کلامی تکلیف در آثار امامیه و متکلمان معتزلی به صورت بخش ثابتی از مباحث عدل الهی مطرح شده است. متکلمانی چون قاضی عبدالجبار معتزلی در آثار خود بحث تکلیف را به صورت مفصل بررسی کرده‌اند. در آثار متکلمان اشعری نیز بخش‌هایی به نقد و بررسی مسأله تکلیف اختصاص دارد. در بین متکلمان امامیه شیخ مفید، شیخ طوسی، ابوصلاح حلبی، سید مرتضی، علامه حلی و دیگران، بخشی از آثار کلامی خود را به بررسی مباحث تکلیف اختصاص داده‌اند (فیاضی، ۱۳۹۱: ۱۱-۱۲). متکلمان، درباره تعریف تکلیف، غرض از تکلیف، شرایط و گونه‌های آن، مخاطبان تکلیف، راه شناخت تکلیف و اولین تکلیف آدمی و همچنین درباره کلام یا خطایی که تکلیف به واسطه آن بیان می‌شود، بحث کرده‌اند و متناسب با ارتباطی که این مفهوم با مفاهیم دیگر نظیر: مکلف، عدل، لطف، حسن و قبح، استطاعت، عوض، تفضل، ثواب و عقاب و مانند این‌ها دارد، در مباحث توحید، عدل، نبوت و غیره بحث شده است. بعضی، تکلیف را به سه صورت امر و نهی و خبر دانسته و گروهی دیگر، آن را صرفاً در دو دسته امر و نهی تقسیم‌بندی کرده و گروه دیگری نیز، با تحویل نهی به امر، آن را فقط به صورت امر دانسته‌اند. از منظر فقه و اصول فقه نیز به ماهیت تکلیف و شرایط آن با توجه به وجه عملی موضوع پرداخته شده است در میان فقیهان، درباره تکلیف مباحث مختلفی مطرح شده است، از جمله اینکه مخاطب تکلیف

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

کیست؟ و رابطه تکلیف و ثواب چگونه است؟ فقها مباحث تکلیف را غالباً در باب «حجر» و اصولیان معمولاً در بحث «حکم، حاکم، محکوم علیه و محکوم به» آورده‌اند؛ چراکه تکلیف نسبت مستقیم با حکم و به تبع آن، باحاکم، محکوم علیه و محکوم به، دارد. افزون بر این دو حوزه، فلاسفه مسلمان در مباحث مربوط به الهیات و نیز عارفان، از جهت رابطه تکلیف با معرفت، به مسئله تکلیف توجه کرده و درباره آن نظر داده‌اند (همان: ۲).

تعریف و مفهوم‌شناسی تکلیف

تکلیف در لغت: در لسان اهل لغت، کلمه تکلیف، مصدر باب تفعیل است و از ماده ثلاثی مجرد کلفت به معنای مشقت و دشواری، اشتقاق یافته است (محمدی، ۱۳۷۸: ۲۷۵-۲۷۷). ریشه «کَلَف» به معنای امر کردن به چیزی است که انجام آن دشوار است و در اصطلاح و فرهنگ دین، تکلیف به فرمان الهی اطلاق می‌شود (جوادی آملی: ۱۳۸۵، ۳۰). ابوهلال عسکری می‌افزاید که اصل واژه «تکلیف» در عربی، به معنای الزام است (فیاضی، ۱۳۹۱: ۳). به طور کلی می‌توان گفت «تکلیف» از نظر لغت به کاری گفته می‌شود که انسان وقتی می‌خواهد آن را انجام دهد، با سختی و مشقت روبرو شود (مسعودی، ۱۳۸۹: ۳۲).

تعریف مفهومی (حقیقی): بعد از بررسی متون مختلف بیش از بیست تعریف متمایز از تکلیف شناسایی شد. جوینی، ماوردی، شیخ مفید، شیخ طوسی، علامه حلی، عبدالجبار معتزلی، لاهیجی، سیوری، خویی، میلانی، جوادی آملی و سایر علمای اسلامی در زمینه تکلیف تعاریفی را ارائه نموده‌اند، که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

شیخ مفید (۱۴۱۳) و جوینی تکلیف را الزام و وادار کردن به چیزی می‌دانند که بر طبیعت آدمی سنگین و انجام آن دشوار است (فیاضی، ۱۳۹۱: ۲۸). عبدالجبار معتزلی، جبایی، شیخ طوسی و مسعودی در تعاریف خود از تکلیف، آن را خواست و اراده تکلیف کننده از غیر خود، چیزی را که در آن مشقت و سختی وجود دارد، معرفی می‌کنند. ابن میثم بحرانی (۱۳۸۶)، تکلیف را بعث و فرمان کسی می‌داند که اطاعت از او ابتدائاً واجب است به کاری که با کلفت و زحمت همراه است. تکلیف از دید سیوری عبارت است از برانگیختن و فرمان دادن کسی که اطاعت از او ابتدائاً واجب است بر انجام یا ترک کاری که توأم با سختی و مشقت است (سیوری، ۱۳۸۰: ۲۷۱). علامه حلی نیز تکلیف را طلب کردن یا منع کردن کسی از کاری که ابتدائاً و اولاً و بالذات اطاعت او واجب است، کاری را که در آن مشقت وجود دارد، مشروط بر آن که اعلام هم بکنند (شیروانی، ۱۳۹۲: ۱۴۶) تعریف نموده است. مقرّی نیشابوری (۱۳۸۵) در تعریف خود از تکلیف آورده که تکلیف عبارت است از خواستن چیزی توأم با مشقت و دشواری از دیگری و شرط این خواستن، یکی اعلام و آگاه کردن و دیگری اختلاف رتبه مرید و مراد است. از دید حلبی حقیقت تکلیف عبارت است از

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

اراده و خواست کسی که در مرتبه بالایی قرار دارد، از کسی که در مرتبه پایین قرار دارد، چیزی را که همراه سختی و مشقت است (حلبی، ۱۴۰۴: ۷۱). لاهیجی، طبرسی و جوادی آملی، امامی و جعفری به ارائه تعاریف تکلیف در دین، شرع و فقه و قانون پرداخته‌اند. براین اساس تکلیف در عرف شرع عبارت است از دعوت خداوند بندگان را به امور شاقه، دعوتی که مشتمل بر وعده و وعید است (لاهیجی، ۱۳۸۳: ۷۲). تکلیف در دین به معنای مؤظف کردن در مقابل تعالیم الهی و تبعیت از امر و نهی پروردگار (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۲۳۸) و در فقه آن را خواست شارع برای انجام دادن یا انجام ندادن امری دانسته‌اند که بر آوردن آن خواست، مستلزم سختی و مشقتی است. این خواست شارع به صورت حکم بیان می‌شود و خطابی است که متعلق آن افعال مکلفین است. تکلیف در قانون عبارت از انجام فعل یا ترک فعلی است که قانون‌گذار فرد را ملزم کرده است و هرگاه بر خلاف آن رفتار نماید به جزایی که در خور آن است، دچار می‌گردد (امامی، ۱۳۸۳: ۱۱) به بیان دیگر کلیه الزامات قانون را می‌توان تکلیف نامید و الزامات قانون گاهی در قالب امر است (جعفری لنگردوی، بی تا: ۱۷۷). تکلیف الزامات قانونی را گویند که افراد ملزم به انجام یا ترک آن بوده و عدم انجام یا انجام آن با واکنش قانونی مواجه است (باقری، ۱۳۸۹: ۱۳). صدرالدین شیرازی، تکالیف را ریاضت و مجاهده‌ای معطوف به تعدیل قوای حیوانی ادراکی (تخیل و توهم) و عملی و نیز تثبیت حاکمیت نفس ناطقه و عقل عملی بر وجود انسان (۱۳۶۳: ۶۸۷) می‌داند.

همان‌طور که ملاحظه شد، در تعاریف ارائه شده از تکلیف مفاهیم «مشقت و دشواری»، «الزام والتزام»، «امر»، «اراده» (فیاضی، ۱۳۹۱: ۴)، «اختلاف رتبه» (مسعودی، ۱۳۸۹: ۵۲-۵۳) و «قید ابتدائاً» از بیشترین بسامد برخوردار است.

تعریفی که در پژوهش حاضر به عنوان تعریف مقبول و مورد نظر استفاده خواهد شد، تعریفی است که توسط فیاضی (۱۳۹۱) ارائه شده و تقریباً تمام عناصر موجود در تعاریف یاد شده از تکلیف را دارا می‌باشد. بر این اساس تکلیف عبارت است از: دستور و خواستن ابتدایی از سوی مقامی که تبعیت او واجب است، به انجام یا ترک کاری که مشقت دارد، باهدف در معرض پاداش قراردادن، سود رساندن یا دورکردن زینانی از دیگری، در قالب الفاظ امر و نهی (همان: ۷).

واژه تکلیف در قرآن به کار نرفته، ولی از مشتقات این مصدر، هشت بار در قرآن استفاده شده است. از این مجموع، شش مورد آن به معنای تکلیف و دستورا الهی و دو مورد آن به معنای لغوی واژه به کار رفته است.

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

اول «لانکلف نفساً آلا وسعها»^۱، دوم «لانکلف نفساً آلاوسعها»^۲، سوم «ولانکلف نفساً آلاوسعها»^۳، چهارم «لایکلف الله نفساً آلاوسعها»^۴، پنجم «لایکلف الله نفساً آلا ما آتاها»^۵، ششم «لانکلف نفساً الاوسعها»^۶، هفتم «فقاتل فی سبیل الله لا تکلف الا نفسک»^۷، هشتم «قل ما اسئلكم علیه من اجر و ما انا من المتکلفین»^۸. شش مورد نخست، بیانگر این امر است که خداوند آدمی را به انجام آنچه در توانش نیست، مکلف نمی‌سازد؛ ولی دو مورد اخیر، معنای لغوی تکلیف «مشقت و زحمت» مراد است (همان: ۱۰)

دسته‌بندی تکالیف

تکلیف را به اعتبارهای مختلف تقسیم کرده‌اند که در این بخش به مواردی از آنها اشاره می‌شود:

- ۱- اقسام تکلیف اعتقاد و عمل است. اعتقاد، تکلیفی است که به اعتقادات قلبی مربوط می‌شود یعنی اموری که مکلف نسبت به آنها مأمور و موظف به نظر و شناخت است. گاهی علم است و گاهی ظن که هر دوی آنها یا از عقل به دست می‌آید یا از نقل یا از هر دو. اما عمل عبارت است از اموری که مکلف، موظف به عمل کردن و به کار بستن آنهاست. هم عقلی است و هم نقلی. عقلی مانند راستگویی و بخشش و نقلی مانند عبادات پنج‌گانه (ابن میثم بحرانی، ۱۳۸۶: ۱۷۱ و مسعودی، ۱۳۸۹: ۶۲).
- ۲- تکالیف نظری و عملی: شیخ طوسی، تعهدات ذاتی و فطری انسان را بر دو گونه‌ی تعهدات نظری - دانستی و تعهدات عملی - انجام دادنی می‌داند. وی معتقد است انسان با تفکر بسیار، از تعهد عملی در حوزه زندگی و محیط خود به تعهد نظری پی می‌برد (پژوهشگران گروه فلسفه و کلام اسلامی، ۱۳۷۸: ۲۱۶).
- ۳- تکلیف عقلی و تکلیف شرعی: تکلیف شرعی چیزی است که عقل، مستقلاً قادر بر درک حسن و قبح آن نیست مانند وجوب روزه‌ی آخر رمضان و تکلیف عقلی چیزی است که عقل مستقلاً می‌تواند حسن و قبح آن را درک نماید؛ مانند وجوب ردّ ودیعه و حفظ امانت (لاهیجی، ۱۳۸۳: ۷۹-۸۰).

۱. انعام، ۱۵۲

۲. اعراف/ ۴۲

۳. مؤمنون/ ۶۲

۴. بقره/ ۲۸۶

۵. طلاق/ ۷

۶. بقره/ ۲۳۳

۷. نساء/ ۸۴

۸. ص/ ۸۶

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

۴- تکلیف الزامی و تکلیف غیر الزامی: تکالیف الزامی: عبارت است از اوامر و نواهی الهی که انسان ملزم به انجام یا ترک آن است؛ به طوری که در مورد «امر» اگر متعلق آن را انجام ندهد، گناه کار تلقی می‌شود و با عقوبت خداوند مواجه خواهد شد؛ مانند تمام واجبات از قبیل نماز و روزه و ... و در مورد «نهی» اگر منهیّ عنه را مرتکب شود معصیت کرده و به خاطر آن عقاب خواهد شد. مانند نهی خداوند از شرب خمر. تکلیف غیر الزامی: همه اوامر و نواهی الهی الزامی نیست بلکه پاره‌ای از آنها غیر الزامی است. مصادیق این دسته از تکالیف، مستحبات و مکروهات و مباحاتند (مسعودی، ۱۳۸۹: ۶۳)

۵- تکلیف فردی و تکلیف اجتماعی؛ تکلیف فردی: جعل احکام و دستورات برای انسان، با این فرض که در روی زمین همین یک انسان است که زندگی می‌کند و هیچ گونه ارتباطی با دیگران ندارد زیرا طبق این فرض، دیگران اصلاً وجود ندارند. در این فرض هم احکام وجوبی برای فرد تشریح شده و هم احکام تحریمی. تکلیف اجتماعی: این دسته از تکالیف با توجه به تعاملی که فرد انسانی با دیگر افراد دارد وضع شده است؛ به طوری که اگر این فرد تنها روی زمین زندگی می‌کرد، هیچ تکلیف اجتماعی از او خواسته نمی‌شد (همان، ۶۴-۶۵).

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در مقدمه بحث مطرح شد تربیت دینی یکی از مسائل مهم در قلمرو تربیت است و از آنجا که پژوهش‌های مختلف در جهت بررسی آسیب‌ها و چالش‌های تربیت دینی حاکی از آن است که بیشترین آسیب‌های تربیت دینی ناشی از رویکردهای حاکم بر آن است و نظام تربیتی فعلی با تأکید صرف بر عینیت و ظواهر است که مانع کسب تجربیات سودمند و سازنده یادگیری در این زمینه شده است لذا پژوهنده در جهت رفع چالش‌های مطرح در حوزه تربیت دینی رویکرد وظیفه‌گرایی که به عنوان رویکرد مطلوب در منابع دینی از آن یاد می‌شود، را مطرح نموده است. بدین منظور به بررسی تعاریف تکلیف و انواع آن برآمد. طبق بررسی صورت گرفته برای تکلیف در منابع معتبر دینی معادل‌هایی چون تکلیف، مسئولیت، تعهد، اوامر و نواهی، باید و نباید و حکم در نظر گرفته شده است.

بررسی تعاریف مختلف نشان داد مفاهیم «مشقت و دشواری»، «الزام والتزام»، «امر»، «اراده» (فیاضی، ۱۳۹۱: ۴)، «اختلاف رتبه» (مسعودی، ۱۳۸۹: ۵۲-۵۳) و «قید ابتدائاً» از بیشترین بسامد برخوردار است. در مجموع تعریفی از تکلیف که آن را عبارت از: دستور و خواستن ابتدایی از سوی مقامی که تبعیت او واجب است، به انجام یا ترک کاری که مشقت دارد، باهدف در معرض پاداش قراردادن، سود رساندن یا دورکردن زبانی از دیگری، در قالب الفاظ امر و نهی (فیاض، ۷) می‌داند و تمام مفاهیمی که دارای بسامد زیاد در تعاریف یاد شده بود در آن مطرح شده است به عنوان تعریف مقبول انتخاب شد. در بخش بعد دسته‌بندی‌های مختلف از

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

انواع تکلیف شناسایی شد. براین اساس در یک دسته انواع تکلیف به اعتقاد و عمل در دسته بعد تکلیف نظری و عملی، دسته‌ای دیگر عقلی و تکلیف شرعی، دسته بعد تکلیف به الزامی و تکلیف غیر الزامی و در آخر به تکلیف فردی و تکلیف اجتماعی تقسیم شد.

منابع

امامی، سید حسن (۱۳۸۳). حقوق مدنی، جلد چهارم، تهران: انتشارات اسلامیه.

بحرانی، ابن میثم (۱۳۸۶). شرح قواعد المرام، ترجمه و شرح زهرا مصطفوی، تهران: اطلاعات.

تصدیقی، محمدعلی و تصدیقی، فروغ (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی تربیت دینی در نظام آموزشی ایران»، مجموعه مقالات همایش تربیت دینی در جامعه معاصر.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر (بی تا). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران: نشر گنج دانش.

جمعی از پژوهشگران گروه فلسفه و کلام اسلامی (۱۳۷۸). اندیشه‌های کلامی شیخ طوسی، چاپ اول، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵). حق و تکلیف در اسلام، چاپ دوم، قم: نشر اسراء.

حسینی، محمد جواد (۱۳۸۰). اهمیت و ضرورت تربیت دینی از منظر امام خمینی (ره)، شماره ۵، ۶۶-۸۰.

حلبی، ابوالصلاح نقی الدین (۱۴۰۴ ه.ق). تقریب المعارف، قم: مؤسسه نشر اسلامی

رهنما، اکبر؛ طباطبایی، فرزانه و علیین، حمید (۱۳۸۵). «آسیب‌شناسی تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه مدیران مدارس راهنمایی شهر تهران»، پژوهش‌های آموزش و یادگیری-دانشور رفتار سابق، جلد ۱، شماره ۲۱: ۴۳-۵۴.

سیوری الحلی، جمال الدین مقداد (۱۳۸۰). اللوامع الالهیه، تحقیق قاضی طباطبایی، چاپ دوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

شیروانی، علی (۱۳۹۲). ترجمه و شرح کشف المراد، چاپ ششم، قم: انتشارات دارالعلم.

عصاره، علی‌رضا (۱۳۸۰). «کارکردهای فعلی آموزش و پرورش در تربیت دینی»، خلاصه مقاله‌های همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی، ۱۲۵.

اولین همایش ملی و اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و فرهنگی

The First National and International Conference of Psychology Educational sciences, Social and Cultural studies

علم الهدی، جمیله (۱۳۸۱): تبیین تعلیم و تربیت اسلامی و دلالت‌های آن برای برنامه درسی. دانشگاه تربیت مدرس، رساله دکتری، رشته فلسفه تعلیم و تربیت.

فیاضی، محمدعلی (۱۳۹۱). فلسفه تکلیف، فصلنامه سفیر، سال ششم، شماره ۲۱، ۲۵-۵۶.

کریمی، عبدالعظیم (۱۳۸۰). «دین‌دهی یا دین‌یابی»، فصلنامه پژوهش‌های تربیت اسلامی، شماره ۶، ۶۲-۷۱.

کشاورز، سوسن (۱۳۸۷). «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی»، دو فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۳، شماره ۶، ۹۳-۱۲۲.

لاهیجی، عبدالرزاق بن علی (۱۳۸۳). گوهر مراد با تصحیح و تحقیق، تهران: سایه.

محمدی، علی (۱۳۷۸). شرح کشف المراد، قم: انتشارات دارالفکر.

مسعودی، محمدهاشم (۱۳۸۹). ماهیت و مبانی کلامی تکلیف، چاپ دوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب.

موحدی محصل طوسی، مرضیه؛ مهرمحمدی، محمود؛ صادق‌زاده، علی‌رضا و نقی‌زاده، حسن (۱۳۹۲). «نقد طبقه بندی‌های موجود از رویکردهای تربیت دینی و ارائه یک طبقه بندی مفهومی جدید»، پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، سال ۳، شماره ۱، ۱۳۷-۱۵۸.

مهر محمدی، محمود و صمدی، پروین (۱۳۸۲). «بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان دوره متوسطه»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال دوم، شماره ۳، ۹-۳۴.

نساجی زواره، اسماعیل (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی تربیت دینی»، مجموعه مقالات همایش تربیت دینی در جامعه معاصر، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، ۴۹۷-۵۲۱.

هزاوه‌ای، سید مرتضی و سلطانی بیرامی، سکینه (۱۳۹۴). «بررسی جایگاه اصالت تکلیف‌گرایی در اندیشه سیاسی امام خمینی»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۲، ۸۱-۹۸.